

Herbestemming van kerken

Reeds een paar weken speelt de Russisch-Gentse violist Mikhail Bezverkhi elke dag 2 uur lang muziek op de trappen van de Sint Anna kerk. Met deze actie, die veel media aandacht kreeg, wil hij protesteren tegen de beslissing van het Gents stadsbestuur om deze kerk aan te wenden als winkel. Het voorstel dat Delhaize formuleerde was voor het stadsbestuur het enige project dat met respect het historisch interieur bewaarde. De vraag werd reeds jaren gesteld: wat met de kerkgebouwen die aan de eredienst zijn onttrokken? Wat is de toekomst ervan en kan men dit patrimonium voor alles gebruiken?

Wat de mens bouwt ontstaat vanuit een concrete behoefte en vraagt een grote financiële inzet. Dit in tegenstelling tot beeldende kunst, muziek en andere uitingen van onze cultuur. De noodwendigheden veranderen in de loop der jaren met als gevolg dat gebouwen worden afgestoten omdat ze niet meer beantwoorden aan de actuele eisen of overbodig zijn geworden, zelfs al is de bouwfysische toestand goed. Herbestemming van gebouwen en ook sites is één van de boeiendste aspecten van onze gebouwde omgeving. Men gaat op zoek naar een nieuwe en zinnige toekomst voor het onroerend erfgoed of de reeds bebouwde locaties. Hospitalen worden scholen, oude fabrieken wordt lofts en postkantoren worden winkelcentra. Veel complexer en veel gevoeliger stelt zich de vraag naar herbestemming van ons religieus erfgoed. Dat men een kerk niet gaat omturnen tot dancing of fitness centrum, daarover is niet iedereen het eens. Maar zijn er dan geen andere mogelijkheden zonder steeds het verhaal te brengen van een louter culturele bestemming? Moet men van alle kerken concertzalen maken? Fabrieken worden woningen of ruimtes voor kunst, kantoren worden winkels, enz. Voor één soort categorie gebouwen ligt het echter moeilijker en complexer, gebouwen die werden opgetrokken met een religieuze bestemming¹. Basiskanmerk van kerken zijn de grote afmetingen van de ruimte. Het is niet toevallig dat na de Franse Revolutie de geconfisqueerde kerken werden aangekocht om te fungeren als grote stockeerplaatsen, schuren en stallingen. In de 19de eeuw werd in Gent zelfs een kerk gebruikt als textiel fabriek. De structurele opbouw, de grote overspanningen, laten een dergelijke functie toe.

Geef ons heden ons dagelijks brood?

Eén van de zinnen in het *Onze Vader* dat christenen toch kennen is deze bovenvermelde zin. De vraag is of veel kijkklustigen aan Sint Anna dit gebed nog kennen. In 2003 maakte ik een themanummer van het

Kunsttijdschrift Vlaanderen met als onderwerp "Kerkelijk erfgoed / Verleden en toekomst" (nr. 298), één van de eerste tijdschriften die deze problematiek uitvoerig kaderde.

Als cover koos ik voor een kerkgebouw in het Franse stadje Sarlat dat sinds de Franse revolutie een veelheid aan bestemmingen heeft gekregen, van kazerne tot garage. Een stuk werd in de 19de eeuw gesloopt, de bouwmaterialen verkocht en gerecycleerd. Aan de befaamde Franse architect Jean Nouvel werd gevraagd dit voormalig kerkgebouw, dat nog steeds visueel herkenbaar is als kerk, te renoveren en om te turnen tot promotiecentrum voor streekproducten. Nouvel koos voor een radicale maar tevens omkeerbare ingreep. De oostgevel kreeg een 12 meters hoge stalen poort die tijdens de dag gedeeltelijk kan worden opengezet. De vorm van de poort is gelijk aan de basisvorm van de aanwezige ruimte. Nouvel bedacht niet iets nieuws, de vorm werd gedictieerd door wat er was. Op de binnenzijde van deze poort liet Nouvel een tekst aanbrengen van de grote Franse filosoof Jean Baudrillard "L'architecture est un mélange de nostalgie et d'anticipation extrême".

In dit voormalig kerkgebouw wordt nu voeding verkocht uit de streek. Geen voeding uit tropische landen of wijn uit Californië. Producten uit de streek gemaakt door mensen uit de streek. De ruimte voor de kerk is hiervoor geschikt en dank zij het concept van Nouvel kan de aangebrachte infrastructuur worden verwijderd. Verkoop van voeding in een kerk waarom niet? Recent verscheen betreffende de herbestemming van de Sint-Annakerk een artikel in *Het Laatste Nieuws* (15 januari 2019) met als titel "Kaas verkopen in een kerk dat gaat toch niet". Maar waarom niet?

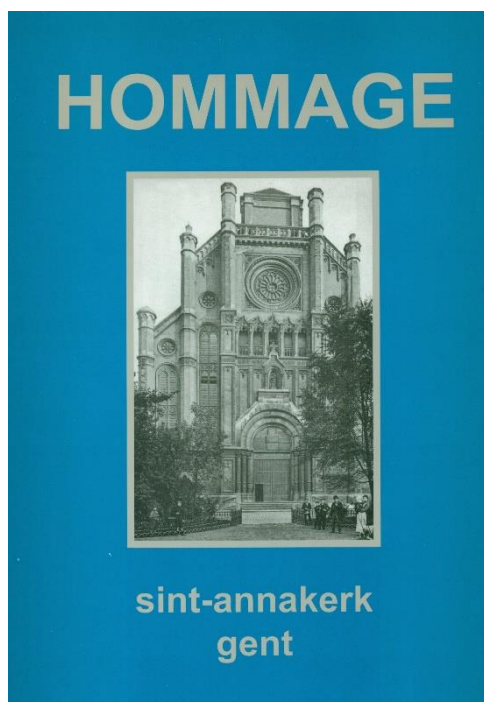
Het concept dat Delhaize voorstelde voor de Sint Anna kerk ken ik niet. Als het om een gewone superette gaat kan men vragen stellen. Maar een winkel waarbij het uitgangspunt een vermindering is van de ecologische footprint, waarom niet? Retailgroepen moeten projecten ontwikkelen die

inventief zijn en antwoord bieden aan wensen vanuit de samenleving. Waarom kan een ex-kerk geen ruimte bieden om landbouwproducten te koop aan te bieden van bio boeren uit de streek van Gent? Nu worden wijkmarkten georganiseerd daar waar geen basis infrastructuur aanwezig is, en bij regenweer komen veel mensen niet opdagen.

Kerkrumtes bieden nog andere mogelijkheden. Een mooi voorbeeld van multi gebruik is de ex-kerk aan de Oude Houtlei. Eens de kerk van de paters Franciscanen is nu het Centrum Parnassus. Tijdens de week is er op de middag een sociaal restaurant en tijdens de avonden en het weekend is de ruimte geschikt voor kleine concerten en debatten. In de zelfde straat staat een kapel die voor verschillende activiteiten wordt ingezet, ook voor banketten.

Zijn er nog andere mogelijkheden? Waarom kan een ex-kerk geen locatie zijn voor een kringloopwinkel? Zet er gewoon rekken in!

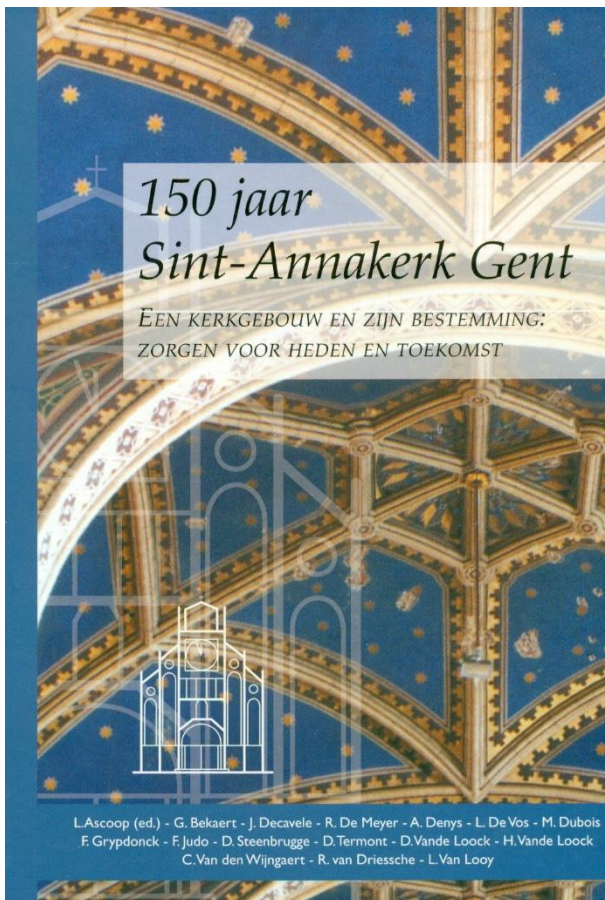
Hommage / Sint Annakerk

In 2004 verscheen de publicatie met de bovenvermelde titelⁱⁱ. Naast interessant iconografisch materiaal bevat deze uitgave een tekst van Geert Bekaert met als titel "Heimwee en verlangen". Vooreerst gaat hij in op de figuur van de architect Lodewijk Roelandt (1786-1864), stadsarchitect en professor aan de Gentse Universiteit. Het wordt duidelijk hoe deze kerk een sleutelpositie inneemt in de stedelijk uitbreiding. "Als wij bij een of andere speciale gelegenheid dat goed verborgen geheim binnentreden, wacht ons de verrassende openbaring van een vreemde wereld, een wereld die zijn eigen bestaan sterk affirmeert maar nergens bij schijnt te horen, een prachtig en intrigerende wereld". Voor Bekaert blijft de kern van het verhaal van de Sint Anna kerk "de geweldige behoefte van de mens, zelfs in zijn meest burgerlijke staat, om zichzelf te overstijgen".

De Sint Anna kerk is en blijft een bijzonder stuk architectuur in het stedelijk weefsel van Gent. De ligging aan een plein en als visueel eindpunt van één van de weinige rechte boulevards, de Keizer Karelstraat, versterkt het visueel belang van het gebouw.

150 jaar Sint Anna kerk

In 2007 verscheen het boek "150 jaar Sint Annakerk" ⁱⁱⁱ. Deze publicatie bevat de lezingen die in 2005 werden gehouden voor de 150ste verjaardag. Het geeft een boeiend inzicht hoe deze kerk tot stand is gekomen. In het derde deel van het boek wordt ingegaan op de "toekomst" van de Sint-Anna kerk en van kerken in het algemeen, met bijdragen van de bisschop Luc Van Looy, Daniël Termont, André Denys, Frank Judo, Lieven Ascoop en ikzelf.

In mijn artikel verwees ik naar voorbeelden in Maastricht en Madrid waar een kerkgebouw werd aangewend als boekhandel en bibliotheek. Mijn vraag was waarom Sint Anna kerk niet kan worden ingezet als onderdeel van een grote nieuwe bibliotheek die men wilde bouwen aan het Zuid. Dit was mijn bedenking in 2007, toen er sprake was van een wedstrijd voor De Krook. Het voorbeeld was de mooie gotische Dominicanenkerk in het stadshart van Maastricht die een herbestemming kreeg als boekenzaak "Selexyz"^{iv}. Door het bureau Merckx+Girod werd een drie verdiepingen hoge metaalconstructie geplaatst: een gigantische bewandelbare boekenkast zonder aan de muren te komen. Deze constructie werd asymmetrisch geplaatst, tussen middenschip en rechterbeuk. Wat bekomen wordt is een harmonie, een wisselwerking tussen de oude architectuur en het hedendaags interieur.

In 2007 schreef ik: "Is het niet het ogenblik om na te gaan hoe kerkgebouwen ingeschakeld kunnen worden in een nieuw bibliotheekconcept voor Gent? Voor mij is de transformatie van een kerkruimte tot bibliotheek en mediatheek één van de meest geschikte operaties. Het is een plaats van stilte maar kan ook een stimulans zijn voor de directe omgeving. Waarom zou de kerk in de Sleepstraat niet een

mediatheek kunnen worden waar zowel Europese als Arabische literatuur een onderkomen kan krijgen?”

De kerkruimte wordt een plaats van stilte en ingetogenheid maar is gelijktijdig het verlengde van de publieke ruimte, een plaats die iedereen mag betreden. Het is zeker niet toevallig dat op oude stadsplannen de kerkruimte wit werd gelaten zoals de straatruimte, waarmee duidelijk werd gemaakt dat het interieur van de kerken deel uitmaakt van de publieke ruimte. Een kerkgebouw behoort bijgevolg tot de gemeenschap en niet uitsluitend tot een beperkte groep van kerkgangers.

“Sint Anna, patroonheilige van de kruideniers?”

In de titel van een opiniestuk in De Standaard (19 januari 2019) verwijst de auteur Koen Van Synghel naar zijn bijdrage in de publicatie uitgegeven door het STAM & Snoeck in 2014. Karin Borghouts fotografeerde de 46 parochiekerken van Gent en Van Synghel schreef een toekomstvisie vertrekkende vanuit de vaststelling dat de geschiedenis van de kerkbouw én de architectuur teruggaat op begraafplaatsen.

Van Synghel stelt zich de vraag waarom een ex-kerkruimte niet de band kan leggen tussen leven en dood. “Die symbolische betekenis herwaarderen kan een concrete vertaling krijgen in de herinrichting van kerken tot columbaria. Urnen vragen weinig plaats en het is een functie die een terugverdienmodel genereert. De premisse moet ook zijn dat elke ingreep omkeerbaar is en dat de centrale ruimte open blijft voor uitvaarten, concerten of andere bijeenkomsten”. Zijn voorstel is zeker lovenswaardig maar hebben wij zoveel columbaria nodig? Moet elke kerk een columbaria bevatten? Kan men een sociaal restaurant combineren met de plaatsing van urnen?

Kerken vormen ontegensprekelijk de meest problematische religieuze gebouwen bij het formuleren van een nieuw gebruik. Toen in Brugge de Jezuïetenkerk een functie kreeg van grote feestzaal voor middeleeuwse Bourgondische banketten kwam er felle kritiek, men bestempelde deze

keuze als schandelijk, bijna als een heidense daad. Een gebouw wordt als kerk ervaren onder andere door de herkenbare typologie, de architectonische basisvorm, en de aangebrachte iconografie.

Opmerkelijk is dat wij anno 2019 geen bezwaar maken bij gebouwen die reeds langer zijn onttrokken aan de eredienst. In de voormalige gotische kapel van de Gilde der Wolwevers in de Korte Dagsteeg werd de bioscoop Savoye ondergebracht en nadien een textielzaak. Wie maakt nu anno 2019 bezwaren tegen deze winkel? Dank zij hergebruik bleef de ruimte van de kapel bewaard. DE winkel staat in de gidsen als voorbeeld van een goed hergebruik. Vaak is het een moeilijk evenwicht tussen beschermde gebouwen en hergebruik. Zonder hergebruik is een constructie, dus ook kerkgebouwen, weet men wat er zal gebeuren, pijnlijk verval of sloping. Belangrijk is dat een constructie pas kerk wordt wanneer het ritueel van het inzegenen gebeurde, het opdragen van deze specifieke ruimte aan God en de daaraan verbonden eredienst. Maar er is ook het ritueel van het onttrekken aan de eredienst, wat vele mensen niet eens weten. Het gebouw is dan geen kerk meer naar een constructie wat eens werd opgetrokken voor de eredienst.

Marc Dubois januari 2019.

Eindnoten

ⁱ Marc Dubois (red.), Kerkelijk erfgoed / Verleden en toekomst, Themanummer Kunsttijdschrift Vlaanderen, nr.298, november 2003.

ⁱⁱ Geert Bekaert, Hommage Sint-Annakerk Gent, A&S Books, Universiteit Gent, 2004.

ⁱⁱⁱ Marc Dubois, Hergebruik van religieuze gebouwen, in: 150 jaar Sint-Annakerk / Een kerkgebouw en zijn bestemming - Zorgen voor heden en toekomst, Kerkfabriek Sint Anna, 2007, pp.151-159.

^{iv} Marit Overbeek, Een voorname familie / Boekhandels Selexyz in Almere en Maastricht door Merckx + Girod architecten, in: De Architect, februari 2007, pp.80-85.